गुलाब-वाटिका - १२

श्रीगुलाबरावमहाराजांची संवादरूपाने

नास्तिक : प्रश्नोत्तरी

श्रीगुलाबराव महाराज जीवनशताब्दी प्रकाशन

२०-९-२०१५

रु.१०

संपर्क : नारायण मोहोड ०९८२२४४०९५१
श्रीगुलाबरावमहाराज-ट्रस्ट, आळंदी-देवाची, जि.पुणे.

(२)

श्रीगुलाबरावमहाराजांच्या वाङ्मयीन मूर्तीचे शिल्पकार

श्रीबाबाजीमहाराज पंडित

वयाच्या १९ व्या वर्षी चंद्रपूरचे नारायण पैकाजी पंडित प्रज्ञाचक्षु श्रीगुलाबराव महाराजांकडे आले. १९०५ मध्ये त्यांनी आई-वडिल घरदार शिक्षण वगैरे सर्व सोडून देऊन सद्गुरुसेवेस आरंभ केला. महाराजांचे कपडे धुणे, आंघोळीस पाणी देणे, स्वतः स्वयंपाक करून महाराजांना जेऊं घालणे वगैरे लहानमोठी सर्व प्रकारची कामे जीव ओतून केलीत. जणुं ज्ञानेश्वरीतील सद्गुरुसेवा मूर्तिमंत साकार झाली.

हरिभाऊ केवले, गंगाधर मुळे वगैरे ग्रंथलेखनिकांत ते प्रमुख होते. त्यांनी महाराजांची अगदि निरपेक्ष सेवा केली पण त्यांनी महाराजांना केव्हाच काहीहि मागितलं नाही. त्यांचे ते निर्व्याज आणि उत्कट प्रेम पाहून महाराजांनी उद्गार काढले - ''मी पंडिताला वश झालो आहे''

गुरुभक्तीनं ओथंबलेल्या अन्तकरणाला आणखी काय हवं असतं? शेवटच्या वेळी तर महाराजांनी आपण होऊन आशीर्वाद दिला-

''अरे पंडित, आजवर मी तुला काही दिलं नाही.
माझे ग्रंथ वाच. तुला समजतील! ''

या अमोघ शब्दांनी 'ये हृदयीचं ते हृदयी सामावलं.' पंडितांचं सारं जीवनच उजळून गेलं. त्या सोज्वळ प्रकाशात महाराजांच्या ग्रंथांची सर्व हस्तलिखिते सूक्तिरत्नावलीच्या रूपाने प्रकाशित झालीत अनूपंडितांच्या अखंड परिश्रमांनी महाराजांची वाङ्मयीन मूर्ती साकारली. दृष्ट लागावं असं अक्षरशिल्प मुद्रांकित होऊन सर्वांना उपलब्ध झाल!

(३)

श्रीगुलाबरावमहाराज : जीवनकार्य

(इ.स.१८८१ ते १९१५)

''युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे''

प्रज्ञाचक्षू श्रीगुलाबरावमहाराज म्हणजे विदर्भातील माधानचे गुलाब गुंडोजी मोहोड. चवथ्या महिन्यात नेत्रहीन, माधान-खेड्यातील जीवन, शिक्षणाचा अभाव आणि आयुष्य केवळ ३४ वर्षे ! अशी सर्वतः विपरीत परिस्थिती असूनही महाराजांनी केलेल्या ग्रंथलेखनरूप ज्ञानयज्ञाचे कार्य अजोड आहे.

श्रीमहाराजांची श्रीकृष्णाचे ठिकाणी माधुर्यभक्ती असल्यामुळे ते स्वतःला ज्ञानेश्वरकन्या आणि कृष्णपत्नी म्हणवीत.

श्रीमहाराजांनी ''श्रीज्ञानेश्वर मधुराद्वैत संप्रदाय'' प्रवृत्त केला. हा नाथसंप्रदाय असून उपास्यत्वेकरून वारकरी पंथाची शाखा आहे.

संतांची ज्ञानोत्तर पराभक्ती आणि शंकराचार्यांचा अद्वैत वेदान्त यांचा समन्वय करून शास्त्रीय खंडनमंडन पद्धतीने भक्तिशास्त्राची नवीन स्वरूपात मांडणी केली.

(४)

भगवंताचा सगुण विग्रह मिथ्या नसून सच्चिदानंदघन शुद्ध ब्रह्मस्वरूप आहे. तो ज्ञानानेही नाश पावत नाही, यासाठी अगदी नवीन शब्दयोजना सुचवून शंकराचार्यांच्या अद्वैतात 'अनध्यस्तविवर्त' या भक्ति-संकल्पनेचे नवे योगदान दिले.

जगातील सर्व धर्मांत आणि हिंदुसमाजातील विभिन्न घटकात परस्पर द्वेष वाढू नये म्हणून महाराजांनी समर्थ असा सर्वधर्मसमन्वयाचा मूलगामी सिद्धान्त जगापुढे मांडला. आणि आर्य-अनार्य, आर्य-दस्यु, आर्य-द्रविड, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, उत्तर-दक्षिण, इत्यादि द्वेषभावनेला आणि त्यामुळे उत्पन्न झालेल्या असंतोषाला मूठमाती देण्यासाठी समन्वयरूपी प्रभावी हत्यार विचारवंतां हाती दिले.

०००

युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे.

संपर्क : श्रीरंग घटाटे. बोलेपेट्रोलपंप, अमरावतीरोड,
सिव्हिल लाइन नागपूर ४४०००१.
टे-९३७२५२९७७० / ०७१२-२५३३९९७

नास्तिक

१ नास्तिकपणा कशाला म्हणतात व तो किती किती प्रकारचा आहे?

असत्प्रतीतीला नास्तिकपणा म्हणतात; तो दोन प्रकारचा आहे. प्रधान व गौण.

१- साक्षात् परमेश्वराचा निषेध करणे याला मुख्य नास्तिकपणा म्हणतात. आणि-

२- आणि परंपरेने परमेश्वराचा निषेध करणे याला गौण नास्तिकपणा म्हणतात. जसे -

३- कोणी ईश्वर मानतात, परंतु आत्म्याचे नित्यत्व मानीत नाहीत.पण असे मानणाऱ्यांचा ईश्वर, सुखी-दुःखी आत्मे व्यर्थ उत्पन्न करणारा व नीच ठरतो.

४- कोणी ईश्वर मानून जगत् अनादि मानीत नाही, अशांच्या ईश्वराची अवस्था वरीलप्रमाणेच होते.

५- कोणी कर्म व जगत् मानून ईश्वर मानीत नाहीत;ते साक्षाज्जडवादी असल्यामुळे नास्तिक होत.

६- कित्येक ईश्व र मानून कर्म मानीत नाहीत त्यांचा तो ईश्वर विषम ठरतो.

७- वैदिक धर्मात हे सर्वच मानले आहे म्हणून तद्धर्मी आस्तिक होय. ३११

२ भयंकर नास्तिकपणा स्थापिता येणे शक्य आहे की नाही? १२

मुळीच नाही.कारण पूज्यत्व हा एक बुद्धीचा घटक आहे; आणि तो कोणाचाही कोठे ना कोठे तरी राहणारच! आणि जेथे पूज्यत्व राहील; तेथे आपल्यापेक्षा वरिष्ठता आहे असे वाटणारच.तसे झाले म्हणजे जडात विशेषता आहे असे मानावे लागणार; मग चेतन परमेश्वरातच विशेषता मानण्यात काय हरकत आहे !

३ अवतारादिक न मानणाऱ्या नास्तिकांना काही फळ नाही काय?

पहिलेपासूनच माहीत नसले तर काही फळ नाही. आणि माहीत असून न मानल्याने शास्त्रत्यागजन्य दोषाचे फळ आहेच. ३१५

४ खरा दुष्ट असेल तर प्रसादाचा त्यावर काय परिणाम होतो?

खऱ्या दुष्टावर केवढाही प्रसंग आला तरी

प्रसादाचा काही परिणाम होत नाही. याविषयी एक पुरातन गोष्ट सांगतात. ती अशी :-

कावळ्याची गोष्ट

एक कावळा होता. तो प्रत्येक देवळात जाऊन काही तरी चोरून खात असे. त्यामुळे सर्व देव नपुंसक आहेत असा त्याचा समज झाला होता. पुढे एके दिवशी तो कावळा आजारी पडून मरणोन्मुख झाला. तेव्हा त्याच्या जाती बांधवांनी त्याला सांगितले की, 'तुम्ही देवाला नवस केला म्हणजे तुमचा आजार जाईल.'

कावळा म्हणाला- 'मी सर्व देवांच्या देवळांवरील कळसावर हागून आलो आहे. तेव्हा कोणी देव मला पावेल असे वाटत नाही.'

तात्पर्य :- दुष्टाला पूर्वील कृत्ये आठवून, आता चांगले केले तर आपले चांगले होईल असे वाटतच नाही, तर आपण पूर्वी असेच केले आहे व पुढेही असेच करणार, असे वाटून तो खाली खाली जात असतो; व साधूचे सांगणे त्याच्यापुढे व्यर्थ होते.

'आसुरीं योनिमापन्नां ... ततो यान्त्यधमां गतिम्' गीता.

असे आर्यपुत्र वचन आहे, आणि आसुरलोक प्रतिजन्मी मूर्खच राहून मला न मिळता खाली पडतात असा त्या वचनांचा अर्थ आहे. ३१६

५ पाप करून सवरून'हम तों तुम्हारे ही है' असे जो म्हणतो तो यापेक्षां चांगला काय?

अर्थात् चांगला. पण देवाने क्षमाच केली पाहिजे, अशी त्याने इच्छा करू नये; तर देवाने शिक्षा केली तरी ''हम तो तुम्हारे ही है'' असेच त्याने समजले पाहिजे म्हणजे सर्व ठीक जुळते.३१७

प्रयत्न आणि दैव

६ दैव थोर की यत्न थोर? यातून मनुष्याच्या हाती काय आहे? ३२२

जे ज्या वेळी बलवान असेल ते त्यावेळी थोर. परंतु मनुष्याच्या हाती दैव नसून यत्नच आहे.

७ दैव बलवान असेल तर काय करू शकते व काय करू शकत नाही? ३२३

* दैव अनुकूल असून बलवान असेल तर थोडक्या यत्नाने पुष्कळ फल देऊन यत्नालाहि ते आपल्यात

मिळविते.

* प्रतिकूलदैव बलवान असल्यास ते फलाचा प्रतिबंध करते पण शुभ यत्नाचा नाश करू शकत नाही.

८ इच्छा नसूनही काय मिळते?

दुष्कर्माचे फळ ! ३२४

९ वेदान्त प्रयत्नवाद शिकवितो कीं प्रारब्धवाद?

कपाळावर हात देऊन बसणाऱ्याला तो दैववाद शिकवितो आणि निधड्या छातीच्या मनुष्याला आत्मा नित्य आहे म्हणून तो प्रयत्नवाद शिक वितो. ३२५

१० गंभीर कोणाला म्हणतात?

ज्याची श्रद्धा केव्हाहि परमेश्वराहून ढळत नाही तो गंभीर होय. ३२६

११ बाणेदार कोणास म्हणावे?

१- जो मनुष्य विपत्तीत परमेश्वराला शरण जाऊन प्रयत्न करतो आणि संपत्तीत परमेश्वरावरच भार टाकून राहतो;

२- झालेले कार्य परमेश्वराच्या कृपेने झाले असे समजतो,

३- होणारे कार्य परमेश्वरास स्मरून आपल्या प्रयत्नावर घेतो; आणि

४- कार्य न झाल्यास ईश्वरास दोष देत नाही, तो मनुष्य बाणेदार समजावा. ३२७

१२ परमेश्वरावर भरंवसा ठेवणारे खरोखरच आळशी होतात काय? ३२८

मुळीच नाही. ज्यांना ''आम्ही शरण गेलो असता आमच्या प्रयत्नाला परमेश्वर अनुमोदन देणार नाही'' असे वाटते, तेच लोक परमेश्वरावर भरंवसा दाखवून आळशी होतात. त्यांना भक्तसाह्यकारी परमात्मा आहे हे पटलेले नसते. म्हणूनच आळस व भक्ती ही निराळी आहेत.

१३ वासनात्याग दैववाद्याकडून होतो की प्रयत्नवाद्याकडून?

दोघांनाही वासनात्याग असतो. पण दैववादी वासनात्यागामुळे प्रेतासारखे उताणे पडतात व प्रयत्नवादी वासनात्यागामुळे फलाशा सोडून यंत्राप्रमाणे उपयोगी राहतात.

तथापि 'खरा वासनात्याग प्रयत्नवादीच करू शकतो' असे माझे मत आहे. कारण दैववादी एखाद्या फलाची इच्छा तर करतात, परंतु आळसामुळे त्याच्या साधनाकडे प्रवृत्त होत नाहीत. पण अकस्मात फळ चालून आले तर हे लुच्चे लोक त्या फळाचा 'स्वेच्छेने' देखील स्वीकार करतात.

प्रयत्नवादी मात्र ज्या फळाला एकवेळ सोडतात ते फळ इंद्राने घरी आणून दिले तरी 'स्वेच्छेने' ते महात्मे त्याचा स्वीकार करीत नाहीत.

पुत्र असो अथवा पिता असो; दैवावर भरंवसा ठेवणाऱ्याला नमस्कार करून शहाण्याने त्याच्याशी योग्य वर्तनच ठेवावे; म्हणजे पिता दैववादी असेल तर नमस्कार करण्यापुरताच त्याच्याशी संबंध ठेवावा. बाकी महत्कार्यात त्याला विचारूं नये आणि पुत्र दैववादी असेल तर कायद्याचा अडथळा नसल्यास दत्तक घेणे बरे ! दैववादी बापाजवळ मुलाने आपली बायको ठेवू नये व दैववादी पुत्राजवळ बापाने आपली पत्नी ठेवू नये असे माझे स्पष्ट मत आहे. दैववाद खरा आहे म्हणून प्रयत्न सफळ होत

नसला तरी,

रामादपि च मर्तव्यं मर्तव्यं रावणादपि ।
उभयोर्यदि मर्तव्यं वरं रामो न रावणः ।।

या मारिचोक्तीला अनुसरून शहाणे शुभ प्रयत्नाकडेच धांव घेतात. दैव हा अजिंक्य शत्रू असला तरी त्याच्या हातून युद्धात मरावे, म्हणजे स्वर्ग आंदण आहे. 'वाघ्या म्हणून खातो व वाघोबा म्हणूनही जर खातो आहे,' तर त्यांनी त्याला लाथ मारावी, मस्तक लववूं नये.

आता अत्यंत जर कोणी दैववादी असेल तर तो पिटल्याशिवाय रस्त्यावर येत नाही म्हणून त्याच्याशी वादही करू नये 'लाथेचे गाढव शब्दाने समजणारे नसते.' माझे मत असे आहे की - ज्याला दैवाने स्वर्ग मिळाला आहे त्यापेक्षा प्रयत्नाने पाप करून नरकात जाणारा धन्य होय. शाबास त्या दुर्योधनाची की धर्माने 'नरकातून बाहेर ये' अशी हाक मारिली असताही, खाली बुडी दिली, पण वर तोंड केले नाही. केवढा हा वासनात्याग! काय बरे चालते येथे यमाचे ! कैमुतिकन्यायाने ही कथा शुभप्रयत्नबोधिनी आहे. ३१९

१४ परमेश्वराच्या भरंवशावर निश्चिन्त व्हावे या म्हणण्याचा अर्थ काय? अजगराप्रमाणे पडून राहणे असाच आहे ना?

होय, तसाच आहे; पण तितका परमेश्वरावर भरंवसा टाकून पडणे हा देखील प्रयत्नच होय. दिवसभर आळस कायम ठेवीन असे म्हणणे देखील प्रयत्नाशिवाय होत नाही; म्हणून हे भित्रे आळशी लोक अत्यंत लबाड असतात. शरणागताच्या प्रयत्नाला परमात्मा अनुमोदन देतोच.

सामर्थ्य आहे चळवळीचे । जो जो करील तयाचे ।
परी तेथे भगवंताचें । अधिष्ठान पाहिजे ।। ३३०

१५ ईश्वर दैवास अनूकूल असतो की प्रयत्नास अनुकूल असतो? ३३१

संसारी लोकांचे दैव किंवा यत्न जे प्रबल असतील त्यांस अनुकूल असतो आणि शरणागताच्या प्रयत्नासच अनुकूल असतो. ३३१

१६ ईश्वरावर विश्वास टाकणाऱ्यांमध्ये काही प्रकार आहेत काय? ३३२

होय. १ - जो शुभ व अशुभ दोन्हीही ईश्वरावरच टाकतो परंतु ते टाकण्यातही त्याचा प्रयत्न असतो आळस नसतो, तो उत्तम होय.

२ - जी अशुभ कर्मे मी केली म्हणतो व शुभ कर्मे परमेश्वराने करविली म्हणतो तो मध्यम होय.

३ - अशुभ कर्मे परमेश्वराने करविली म्हणतो व शुभ कर्मे मी केली म्हणतो तो अधम होय.

१७ शुभाशुभ दोन्ही परमेश्वराकडे सोपविणे म्हणजे काय?

उदासीनपणाने त्यांचा साक्षी होणे! ३३३

१८ ईश्वराच्या कृपेचे नांव सांगून जो पोट भरतो तो ढोंगी नव्हे काय? ३३४

ढोंगी तर खराच; पण स्वतःच्या प्रयत्नाविषयीच्या गप्पा मारून जो पोट भरतो तो त्याहीपेक्षा लु□ा समजावा. कारण ईश्वराच्या कृपेत अघटित सामर्थ्य आहे. म्हणून त्याच्यावर भरंवसा ठेवणाऱ्याची गप्पही प्रसंगी शोभते, पण जीवाच्या अंगी तशी शक्ती मुळीच नसल्यामुळे त्याचे आपल्या भरंवशावर गप्पा मारणे मुळीच

शोभत नाही.

१९ प्रयत्नावर आपला विशेष भर कां?

तो अज्ञान्याकरता नाही; तर अर्धवट ज्ञानी, जबरदस्तीने जो आपल्याला दैवात घुसडून घेत असतो, त्याकरता आहे.

कुटुंबाच्या मोहामुळे जो महत्कार्यात बिकट परिस्थिती आहे असे समजून मागे परततो, तो जिवंत असून मेलेलाच आहे. ३३८

२० अहो पण मरून देखील सत्कार्य पुरे झाले नाही तर त्यात काय अर्थ? व मग प्रयत्नाची प्रशंसा ती काय?

अरे पण मरून देखील कुटुंबाच्या आशा परिपूर्ण झाल्या नाहीत तर त्यात तरी काय अर्थ? आणि त्या होतच नाहीत.

पुरुषाने दुसऱ्याला सावली देत देत सुकून मरणाऱ्या झाडासारखे सुकून मरणे चांगले, परंतु बिळांतील लठ्ठ उंदिराप्रमाणे वाचणे योग्य नाही. ३३९

शिक्षण

२१ शिक्षण म्हणजे काय?

सुस्कारांचे दान म्हणजे शिक्षण !

२२ शिक्षण कसे द्यावे? ३४०

जुने नष्ट न होऊन नव्याची भर पडेल असे!

२३ दुसऱ्या जातीतून किंवा कुळातून गुण घेण्याविषयी आपले काय मत आहे? ३४१

कोठूनही गुण घ्यावे असेच माझे मत आहे. परंतु तेच गुण आपल्या जातीत किंवा कुळात असले तर त्यांची उपेक्षा करून दुसरीकडून जे गुण ग्रहण करितात, ते मूळ तोडून झाडाला कुंपण घालणाऱ्या प्रमाणे मूर्ख आहेत.

२४ जे गुण आपल्याजवळ नाहीतच ते दुसरीकडून घ्यावे की नाही?

अर्थात्. घेतलेच पाहिजेत. ३४३

२५ व्यवहार सर्वांना ठाऊकच आहे, तर त्याचे शिक्षण कशाला पाहिजे?

ठाऊकच असलेल्या गोष्टीतच चुका न होऊ देण्याकरता ! ३४५

२६ व्यावहारिक गोष्टी कशाला म्हणतात? ३

दैनंदिन, मासिक, किंवा वार्षिक ज्या गोष्टींची ऐहिक सुखाकरता नित्य जरूर लागते त्या गोष्टी, शास्त्रीय असोत किंवा लोकांच्या अनुभवाने ठरलेल्या असोत, सर्व व्यावहारिक समजाव्या. यांचा नीतिशास्त्रात समावेश होतो आणि नैमित्तिक गोष्टींची शास्त्रे निराळी आहेत.वेदान्तात ब्रह्मज्ञाना वाचून सर्वांसच व्यावहारिक म्हटले आहे.३४६

२७ जुने व नवे, कोणते चांगले व त्याज्य?

या प्रश्नाचे उत्तर गुंतागुंतीचे आहे; तथापि

१- संस्काराने ज्या गोष्टी जुन्या होतात त्या सर्व जुन्या चांगल्या, व अवस्थेने ज्या जुन्या होतात त्या सर्व जुन्या वाईट!

२- संस्काराने होणाऱ्या नव्या गोष्टी अविश्वसनीय व अवस्थेने होणाऱ्या नव्या गोष्टी चांगल्या, असे माझे स्पष्ट मत आहे. संस्कार म्हणजे लोकांची समजूत, भावनाविशेष इत्यादि अर्थ समजावा. ३४७

मूर्ख

२८ मूर्ख प्रेमाने न ऐकेल तर त्याला कसे वाटेवर आणावे?

साध्या मूर्खाला भीती दाखवून व पढत मूर्खाला पिटून ! ३५४

२९ विकार व विचार कशाला म्हणतात?

यत्नावाचून अंतःकरणाची वृत्ती उत्पन्न होण्याचे नांव विकार आहे; आणि यत्नपूर्वक अंतःकरणाची वृत्ती उत्पन्न होण्याचे नांव विचार आहे. ३५५

३० उपदेश कोणाचा ऐकूं नये?

शास्त्रापेक्षा बुद्धी ज्याला वरिष्ठ वाटते त्यापासून ! ३५६

३१ बुद्धीने कोठे स्वतंत्र असावे व कोठे परतंत्र असावे? ३५७

कलाकौशल्य दाखविण्यामध्ये स्वतंत्र असावे; व धार्मिक संबंधात नेहमी परतंत्र असावे.

३२ आपल्या बुद्धीला पटत नाही तर दुसऱ्याच्या

वचनावर विश्वास कां ठेवावा?

आईच्या वचनादिकांवर आपण विश्वास ठेवीत आलो आहो व आताही अडले म्हणजे आपण दुसऱ्यास विचारतो म्हणून ! शिवाय, बुद्धि फसवितच नाही असे नाही, आणि विश्वास फसवितोच असेही नाही.

आपण जर पूर्वी दुसऱ्याला फसविले असेल, तर दुसराही आपल्याला फसवील; म्हणून आपले पाप धुऊन गेले असे समजून समाधान मानण्यासही जागा रहात नाही...३५८

३३ नित्य शृंखला कोणाच्या पायात असते?

लोकांवाचून कोणत्याही कार्यात ज्याला आपली बुद्धि खर्च करिता येत नाही त्याच्या !३५९

३४ बुद्धीला न पटल्या तथापि काही गोष्टी कराव्यात की काय?

होय.मोठेपणाच्या सर्वच गोष्टी कराव्यात.मग त्या बुद्धीला पटोत की न पटोत.

१- भावालाही सोडून युधिष्ठिर कुत्र्याकरता स्वर्गाला जाण्याचे रहित करीत होता; ही एक मोठपणाची

गोष्ट होय.

२- भीष्म, द्रोण हे दुर्योधनाचे पैशाने बांधलेले असूनही त्यांनी युधिष्ठिराला चांगला सल्ला दिला; हाही मोठेपणाच होय.

३-'मी या दीनांना सोडून मोक्षाला येणार नाही.' असे जे प्रल्हाद भागवतात म्हणाला, हाही मोठपणाच होय.

४- सूर्यनारायणाने सांगूनही कर्ण युधिष्ठिराला जाऊन मिळाला नाही, हाहि त्याचा मोठेपणाच होय.

तात्पर्य, बदला घेण्याची इच्छा नसून ज्यात धीर,वीर व उदार ह्या तीन गोष्टी दिसून येतात त्याला मोठेपणा म्हणावे.३६०

३५ यत्नानेच जर बुद्धि वाढते तर ईश्वरकृपेची किंवा गुरुकृपेची अपेक्षा कां करावी?

अभ्यास यत्नाने होतो, पण समयसूचकता आणि स्मृति ह्या यत्नाने येतात असे म्हणता येत नाही....मोठ्या विद्वानाला देखील समयी समयसूचकता कमी असते. महात्म्या कर्णाला देखील गुरूच्या अवकृपेमुळे प्रसंगी

ब्रह्मास्त्र आठवले नाही. ३६१

३६ शास्त्रे वाचूनही कोणाला बोध होत नाही? जो आपली मते पूर्वीच ठरवून टाकून ती सिद्ध करण्याकरता शास्त्रे वाचतो त्याला ! ३६५

३७ तर्काची व शास्त्रांची कशी योजना करावी?

१- नास्तिकपणाच्या खंडणाकरताच फक्त तर्काची योजना करावी; आणि

२- आस्तिक शास्त्रांवर विश्वास ठेवून डोळे लावून चालावे. ३६६

३८ उद्धट कोण?

१-आपल्या चांगल्या कृत्याची प्रसिद्धी करून वाईट कृत्ये झांकणारा.

२-बुद्धीच्या जोरावर शास्त्रीय विषय समजतो असे म्हणणारा.

३-दुसऱ्याच्या दोषाने आपल्या क्रियेचे समर्थन करणारा. हे तीन उद्धट समजावे. ३६७

३९ कोण कोठे युक्तीची अपेक्षा करतो व कोठे करीत नाही? ३६८

१-विषयी मूर्ख जन आपल्याला आवडते त्या ठिकाणी युक्तीची अपेक्षा करीत नाही व जे आवडत नाही त्याविषयी युक्तीची अपेक्षा करतो

२-शहाणा आवडते तेथेही युक्तीची अपेक्षा करितो, पण गुरुशास्त्रवाक्याचे ठिकाणी युक्तीची अपेक्षा करीत नाही.

३-नास्तिक सर्वत्र युक्तीची अपेक्षा करतो;

४-जीवन्मुक्त कोठेहि युक्तीची अपेक्षा करीत नाही.

४० तीक्ष्ण बुद्धिमान् कोण?

न शिकलेल्याच्याही समयी सुचलेल्या वाक्यातून जो सार निवडतो तो! ३६९

४१ बुद्धिमान् असला तरी नियमाने कोण नरकास जातो?

१-शास्त्रावर वाद करतो तो.

२-सर्व आपले शत्रुच आहेत, त्यांना आपण बुद्धीने पराभूत केले पाहिजे असे समजतो तो.

३-अनुमानावरच विशिष्ट धर्मनिर्णयाची अपेक्षा

धरतो तो.

४-बुद्धीमुळेच ऋषींच्या वर्तनातील दोष काढतो तो.

५-आईबाप मूर्ख म्हणूनच त्यांना जो नमस्कार करीत नाही तो !

हे पांच बुद्धिमान् असले तरी नियमानेच यमाचे पाहुणे होतात. ३७०

४२ आपल्या बुद्धीनेच जर तत्त्व निवडता येते, तर कोण्यातरी गुरूवर कां विश्वास ठेवावा?

१-आपल्यावर कोणी विश्वास ठेवावा असे जर वाटत असेल तर आपणही कोठे तरी विश्वास ठेवलाच पाहिजे.

२-आपण जसे वडिलांशी वागलो असूं, तशीच आपली मुले आपल्याशी वागतील यात संशय नाही.

३-प्रसंगी बैलाने आपले ऐकिले नाही तर आपल्याला बरे वाटत नाही. इकडे लक्ष ठेवून बुद्धीच्या स्वातंत्र्याची घमेंड सोडावी. ३७१

४३ बुद्धीला स्वातंत्र्य अगदीच नाही काय? अवश्य आहे, पण जे विश्वासाचे काम तिने हाती

घेतले असेल ते करण्यातच तिच्या स्वातंत्र्याचा मोठेपणा आहे. ३७२

४४ वेदान्त आपल्याला स्वातंत्र्य शिकवितो की पारतंत्र्य?

वेदान्ताच्या दृष्टीने अतिस्वातंत्र्य व अतिपारतंत्र्य दोन्ही एकच आहेत; कारण -

१. अतिपारतंत्र्य म्हणजे आपली शक्ति नाहीशी करून जी एक महती शक्ति असेल तिच्यात मिळून जाणे होय;

२. अतिस्वातंत्र्य म्हणजे सर्वशक्ति आपल्यात मिळवून घेऊन आपणच महती शक्ति होणे होय. हा स्वातंत्र्यपारतंत्र्याचा भ्रम मधला आहे. ३७३

४५ जो 'वादात आम्ही कुंठित होतो, पण आम्हास पटत नाही' असे म्हणतो, त्यास काय म्हणावे?

'पटवून देण्याकरता तुझा चाकर नाही' असे म्हणून त्यास घालवून द्यावे, किंवा सामर्थ्य असेल तर शाप द्यावा. कारण अशाला शास्त्रात सारस्वतशत्रू

म्हणतात. आपल्या बोलण्याप्रमाणेच कबूल करावे असे या मूर्खाचे म्हणणे असते.

आता मोठ्या विद्वानालाही प्रसंगी अज्ञानी मनुष्य कुंठित करतो, ही गोष्ट खरी आहे; परंतु ज्या रीतीने अज्ञानी मनुष्य विद्वानाला कुंठित करतो, त्या रीतीने तो विद्वान मनुष्य विद्वान नसतो. सर्वच रीतीत मी विद्वान आहे अशा भ्रांतिमुळे या पढतमूर्खाला अज्ञान्यापासून पराभव पावल्याचे वाईट वाटते. षट्शास्त्र-पंडित झाला म्हणून वखर वाहण्यामध्ये कुणब्याला जिंकू शकेल काय? किंवा जोडा शिवण्यामध्ये चांभाराच्यावर उडून जाईल काय? सर्वज्ञ परमात्माच आहे अशी सर्वांनीच जाणीव ठेविली पाहिजे.

विद्येतील उणेपणा नेहमी विनयानेच भरून निघत असतो. ३७४

मन

४६ मनास प्रसन्न करणाऱ्यांमध्ये मुख्य काय आहे? ३७६

१. सज्जनांची मैत्री व २. दुर्जनांची उपेक्षा, ह्या दोन गोष्टी मनास प्रसन्न करणाऱ्यांमध्ये मुख्य आहेत.

४७ न सहन होणारी अशी आपत्ती कोणती? मनाचा भयंकर नास्तिकपणा! ३७७

४८ कोणत्या शंका निरर्थक समजल्या गेल्या आहेत?

१ - पुरावा नसता स्त्रियांच्या व्यभिचाराविषयी शंका घेणे,

२ - एकाने एकाला फसविले म्हणून आपल्यासही कोणी फसविल असे मानणे,

३- प्रत्यक्ष गोष्टीविषयीही भविष्यकालचा आरोप करून तर्क करणे,

४ - तसेच भविष्यत् चांगल्या परिणामाविषयी वर्तमानकालाचा आरोप करून शंका घेणे; हे चार संशय सर्वथा निरर्थक समजले गेले आहेत. ३७८

४९ मन मस्तकात राहते असे पाश्चात्य म्हणतात

व हृदयात राहते असे आपल्याकडे म्हटले आहे, यातील खरे कोणते?

यातील खरे निराळे आहे. एका पाश्चात्य तत्त्ववेत्यानेही मनाचा आशाभाग हृदयात राहतो.

वर-शाप

५० दृष्टिदोष वगैरे खरे मानावेत काय?

होय. कारण मनुष्याचा स्वभावच असा आहे की जो विकार मनावर असेल, तसा त्याचा शरीरावर परिणाम होतो. दहापाचजणांनी तुला ज्वर आला आहे म्हटल्यास ज्वर येतो. ३८२

५१ तर मग दृष्टिदोष होऊच नये, कारण हा चांगला आहे असे म्हणण्यामध्ये मनाची अनुकूलताच झाली?

नाही. दृष्ट होते ती अशा प्रकाराने होते की 'इतका हा चांगला न व्हावा, अशी त्यात गुप्त इच्छा न कळत उत्पन्न होते.' नाही तर 'चांगला व्हावा' या चिंतनाचीही दृष्ट लागली असती. किंवा याच्यापुढे चांगला होणे शक्य नाही असे मनाला वाटत असते. त्यामुळे मन खाली धांव

घेते; व त्याच्या शरीरावर वाईट परिणाम होतो. ३८३

५२ शकुनापशकुन खरे कशावरून? कारण घुबडीला हिंदू अपशकुन समजतात व काही अनार्य त्याला शकुन समजतात? ३८४

येथे शास्त्र प्रमाण आहे. ज्या देशात जी समजूत हजारो माणसांची झालेली असते ती वारंवार तशा प्रकारच्या घडलेल्या गोष्टींवरूनच झालेली असते. अर्थातच तिला एकट्या मनुष्याकडून टोल देणे शक्य नसते.

शिवाय, वारंवार घडणाऱ्या गोष्टीत काही तरी गुप्त नियम असतो....शकुनापशकुनही कलीमध्ये बहुधा खरे ठरतात व केव्हा केव्हा चुकतातही.म्हणून त्यांची योजना अशी करावी --

शुभकार्यास जाताना शुभ शकुन झाले असता ते सर्व खरे मानावेत व अपशकुन झाला असता तिकडे लक्ष देऊ नये व अपशकुनाची निंदाही करीत बसूं नये. कारण तशाने लोकविद्वेष मात्र होतो. अपशकुनाचे फल झाले तरी शुभकार्याकरता केलेला प्रयत्न व्यर्थ जात नाही, हे

लक्षात ठेवावे. नेहमी शुभ बोलावे म्हणजे अपशकुन निवृत्त होतात.

अशुभकार्याला जात असता अपशकुन होतील तर ते सर्व खरे समजावे आणि शुभशकुन झाला तरी तिकडे लक्ष न देता घराकडे परत यावे.

५३ संकटांची परंपरा दिसत असल्यामुळे एखाद्याचे चांगले करण्याविषयीचे धैर्य खचते, त्याने कसे करावे?

आपल्यापेक्षा अधिक संकटपरंपरेतील माणसे ध्यानात आणून आपल्या स्थितीत संतोष दृढ केल्यावर, प्रयत्नाची पावले झपाझप टाकावी.

इंद्राची गोष्ट

महाभारतात अशी गोष्ट आहे की,एक मनुष्य प्राण देत असता कोल्ह्याच्या रूपाने इंद्र तेथे येऊन त्याला म्हणाला,''काय सांगावे, तुम्हांसारख्या मनुष्यांना हात असून तुम्ही प्राणत्याग करता. मला हात असते तर माझ्या केसात जी माती जाते ती खाजवून काढून टाकण्याला फार चांगले झाले असते; पण एवढ्याकरता मी जर

प्राणत्याग केला तर हात नसलेल्या अशा माझ्यापेक्षाही संकट परंपरेतील काही योनी आहेत. तेव्हा याच देहात कर्म भोगून माझ्या उन्नतीचा प्रयत्न मला केला पाहिजे.''

हे ऐकून तो ऋषिपुत्र उमजला, व त्याने प्राण देण्याचा निश्चय सोडून दिला.तेव्हा त्याला इंद्राने दर्शन दिले. पुढे तो ऋषिपुत्र तपादिकाने विद्यासंपन्न झाला.

फारसी गोष्ट

फारशी भाषेत शेखसादीचा जो 'गुलेस्तांबोस्ता' म्हणून ग्रंथ आहे, त्यात एक अशी गोष्ट आहे की :-

एका राजाच्या नौकेवर बसलेला उतारू समुद्राचे पाणी पाहून भीतीने ओरडत असे.तेव्हा राजाने प्रधानास 'कसे करावे' म्हणून विचारिले. 'आपली आज्ञा असेल तर मी याची व्यवस्था करतो' असे प्रधान फिरून म्हणाल्यावर राजाने परवानगी दिली. मग लागलीच प्रधानाने त्या उतारूला एकदम समुद्रात बुडविले, व तो घाबरा झाल्यावर वर नौकेत घेतले; तेव्हा त्याचे ओरडणे अगदीच बंद झाले.याही गोष्टीचे तात्पर्य वरील प्रमाणेच आहे. ३८५

५४ कोणत्याही वस्तूची कोणाला भीती कोठपर्यंत घालता येते?

त्या भीषण वस्तूचे दुःख सहन करावयाला तो तयार होत नाही तेथपर्यंत! ३९०

५५ भयंकर कोणास समजावे?

जीवावर उदार झालेले सर्वच कोणी भयंकर आहेत. त्यातही मंत्रभेद (गुप्त गोष्ट प्रगट करणे) करणाऱ्यास फार भयंकर समजावे व डोळ्यात तेल घालून त्याचा नाश करावा. ३९१

धर्म विचार

५६ पुरुष कर्मबद्ध कशाने होतो?

संकल्पाने! ३९२

५७ मग संकल्प न करून जे होईल ते होऊ देणे चांगले?

होय, पण ते सिद्धाला! साधकांनी संकल्प केलाच पाहिजे.अलीकडील भित्रे लोक अशुभ संकल्प करून तो सिद्धीसही नेत असतात; पण शुभसंकल्प करण्यास मात्र ते कात्री दाखावतात. त्यांचे सर्व व्यर्थ

होते....शुभसंकल्परहितावर शहाणे किंवा देवताही विश्वास ठेवीत नाहीत.

५८ हक्कामुळे कलह व त्यावर उपाय म्हणजे दान आहे काय?

जसे, आपण जे खातो पितो त्यावर आपले जसे हक्क आहेत, तसेच किड्यामुंग्यांचेही आहे. कारण 'ज्याला जी वृत्ती सुलभ विहित आहे, तिच्यावर त्या प्राण्याचे स्वत्व सिद्ध होते.'

याचमुळे वृत्तीत जीवनार्थ कलह अवश्य होतो. तो टाळण्याकरिता दान देणे हाच उत्तम उपाय आहे, कारण दान घेतल्यास कोणाला काही वाटत नाही. ३९४

५९ सत्कर्म कशास म्हणतात?

जे केले असता पश्चात्ताप करण्याची पाळी येत नाही अशास! ३९५

६० पुण्य कशात असते?

जे ज्याचे परंपरागत सहज कर्म असेल त्यापासून होणाऱ्या परोपकारात! ३९६

६१ कोणत्या कर्माचे फळ त्याच जन्मात

मिळते?

निरपराधी सज्जनांच्या छळाचे ! ३९७

६२ परलोक आहे कशावरून?

सर्व कर्मांचा बदला येथेच भोगता येणे शक्य नाही यावरून! ३९८

६३ कर्म आहे कशावरून?

इच्छा नसता दुःखे येतात यावरून ! ३९९

६४ जगात सर्वांपेक्षा नीच व सर्वांपेक्षा ऊंच अशी कामे कोणती?

निजणे हे सर्वांपेक्षा नीच असून, परमेश्वरावर प्रेम करणे हे सर्वांपेक्षा उंच आहे. एरव्ही जगात कोणतेही काम उंच किंवा नीच नाही. कारण सर्व कामांची सर्वास जरूर आहे. नुसत्या भंग्यावाचून देखील मोठ्या राजाचे अडते. ४०२

६५ आपत्काली नीच कामे करण्याचा प्रसंग आल्यास कसे करावे?

परमेश्वराला स्मरून, मनात काही न आणता ते नीच काम करावे. आई आपल्या मुलाच मलमूत्र नेऊन

टाकते म्हणून ती नीच समजली जाते काय?४०३

६७ आपत्काली धैर्य राखण्याला कोणती समजूत धरावी? ४०४

यापेक्षा अधिक आपत्ती दिली नाही, हाच परमेश्वराचा माझ्यावर मोठा उपकार आहे,अशी!

६८ मोठी कामे केली असतानाही केव्हा शोभत नाहीत?

मनात अभिलाष असतो तेव्हा ! ४०५

६९ घडलेले दुष्कर्म कोणाजवळ, कसे व केव्हा सांगावे?

१-गुरुवृद्धांजवळ आधीच, न विचारतां सांगावे.

२-मित्राजवळ निष्कृति झाल्यावर प्रसंगाने सांगावे.

३-शत्रूला, त्याच्याकरता केले असेल तर, चीत केल्यानंतर सांगावे.

४-बायकोला कधीच सांगू नये. ४०६

७० चित्रगुप्त कशास म्हणतात ?

झांकून ठेवलेल्या पापाने खात असलेल्या

अंतःकरणास! ४०७

७१ वेदवेत्ता कोण?

यथाशक्ती नित्यकर्म करतो तो! ४०८

७२ वेदार्थवेत्ता कोण? ४०९

परिस्थितीने धर्मशैथिल्याची कृत्ये हातून घडतात म्हणून जो नित्य मनात उद्विग्न असतो तो!

७३ वेदाची अक्षरेच पाठ म्हटली पाहिजे असा आग्रह कां? अर्थ आला म्हणजे झाले? ४१०

जशाचा तसा अर्थ येणे अक्षरांवरच अवलंबून आहे. त्यांची फाजील चिकित्सा करू नये. ही गोष्ट पाहिजे असल्यास नक्कलनवीसास जाऊन विचार.

दिनचर्या

७४ कांही न झाले तरी रोज किती गोष्टी केल्या पाहिजेत?

१- विसर्ग, २- गाईंना चारा घालणे,
३- यथाशक्ती अतिथीसत्कार किंवा दान,
४- स्नान, ५- देवार्चं
६- गुरुवृद्धसन्मान, ७- भोजन,
८- ग्रंथावलोकन किंवा श्रवण,
९- व्यायाम १०- निद्रा.

इतक्या गोष्टी काही न झाले तरी नित्य केल्याच पाहिजेत. ४१२

७५ बेईमान कोण?

वडिलांच्या सेवेवाचून ज्याला इतर धर्म प्रिय वाटतो तो ! ४१३

७६ प्रामाणिक कोण?

सेव्य-सेवेवाचून ज्याला दुसरा धर्म ठाऊक नसतो तो ! ४१४

७७ शीलसंपन्न कोणाला म्हणतात?

शास्त्रानुसार वागणाऱ्याला ! ४१५

७८ धार्मिक गोष्टी कोणत्या ?

पारलौकिक सुखाकरिता केल्या जाणाऱ्या नित्यनैमित्तिक सर्व ! ४१६

७९ सहाय कोण?

धर्म ! ४१७

८० कसाई कोण?

पूज्यांचा अपमान करतो तो ! ४१८

८१ अहिंसाधर्म कोणाला घडतो? ४१९

जो शरणागताची उपेक्षा करीत नाही त्याला!

८२ कपटी कोण? ४२०

वारंवार शरण येऊन चुकी करतो तो !

८३ नास्तिक कोण? ४२१

दुसऱ्यास धर्म सांगून आपण वागत नाही तो!

८४ धर्म कोणास कळतो ?

जो आपल्याविषयी निष्पाप असतो, व स्वतःच्या स्त्रीवर फार प्रेम करीत नाहीं व फार रागावतही नाही त्यास ! ४२२

८५ थोडक्यात यज्ञाचे पुण्य कशात आहे?

रोज द्वारावर उभे राहून शक्ती असेल तेवढ्या अतिथीस जेऊ घालण्यात! ३२३

८६ कितीही सत्कर्म केले तरी कोण तेजस्वी होऊन कीर्तीला चढत नाही?

आईबापादिकांपासून स्त्रीने मिळवून आणलेल्या धनावर पोट भरतो तो! ३२४

८७ कोणाचा सद्धर्म, करीत असूनही, निष्फल होतो?

जो गुरुवृद्धांना लाजेने नमस्कार करीत नाही, आणि अतिथी द्वारावर आला असता जेवूं घालीत नाही, त्याचे सर्व काही निष्फळ होते. ४२५

८८ कलियुगात कोणाचा शाप फळतो?

१- अतिथी, २- दुखविलेला निरपराधी, व ३- शिक्षणादिकेवरून योग्य पोषण करणारे वडील; यांचा शाप कलियुगादिकासारख्या कोणत्याही युगात नष्ट होत नाही. ४२७

८९ शापाचे फळ केव्हा येऊ लागले म्हणून

समजावे? ४२८

शास्त्रापासून बुद्धी च्युत होऊ लागली म्हणजे.

९० कलियुगात आशीर्वाद कोणाचा फळतो?

गाय, अतिथी व गुरु यांचा ! ४२९

९१ बधिर कोण? ४३०

हितैषी पुरुषाचे वाक्य ऐकत नाही तो !

९२ अंध कोण? ४३१

शास्त्रासंस्कार ज्याला झाला नाही तो !

९३ भित्रा कोण?

निरनिराळ्या कामांसाठी निरनिराळ्या देवांची उपासना करतो तो! ४२२

९४ अतिथी किंवा ब्राह्मण कोणी न मिळाल्यास अन्न कोणास द्यावे?

गाईची तृप्ती होईल असे करावे. ४३३ ९१

९५ मनुष्याने धर्म सोडून दिला असता तर तो कोठें राहातो?

धर्मात मनुष्यरहित पदार्थ जे पूज्य सांगितले असतील तेथे ! ४३४

९६ तेही पदार्थ दूषित होऊ लागले असता धर्म कोठे राहतो?

परमेश्वराच्या अवताराजवळ ! ४३५

९७ लंगडा कोण?

तीर्थास वाहनावर बसून जातो तो व देवद्वारात जोडा घालून जातो तो! ४३६

९८ धर्माला अधर्माचे व अधर्माला धर्माचे स्वरूप केव्हा येते?

विकाराने केलेला धर्मही अधर्म होतो व उत्तम कार्याकरता केलेला अधर्मही धर्म होतो.

१- नदीत बुडत असलेल्या स्त्रीला कामाकरता वर काढल्याने धर्म घडत नाही.

२- क्रोधाने केलेल्या प्रयागस्थ देहपातापासून धर्म घडत नाही.

३- लोभाने केलेल्या यज्ञापासूनही धर्म घडत नाही. याचप्रमाणे -

१. व्याघ्रादिक जीव सज्जनांस पीडा देऊ लागले असता त्यावेळी व्याघ्रादिकांच्या हिंसेनेही धर्म घडतो.

२. गाय, ब्राह्मण व साधू यांसाठी खोटे बोलल्यानेही धर्म घडतो.

३.भगवत्कार्याकरिता व संतसेवेकरिता केलेल्या चोरीनेही धर्म घडतो, ४३७

५. स्वामीकार्यात परविश्वासघातानेही धर्म घडतो.

९९ दांभिक, धर्मवेडा, खरा धार्मिक यांची ओळख कशी करून घ्यावी?

१. कोणतेही कार्य डोळ्यांपुढे न घेऊन व कोणतीही वाईट परिस्थिती नसून, वारा आला तिकडे पाठ फिरविण्याप्रमाणे जो ज्या समाजात जातो तसा वागतो, तो दांभिक समजावा.

२. ज्याचा धर्मावर विश्वास आहे, परंतु आपले मानसिक विकार शमवीत नाही, तो धर्मवेडा समजावा; आणि

३. ज्याच्यामध्ये धर्मश्रद्धा आहे व आत्मसंयमही आहे तो महात्मा धार्मिक समजावा. ४३८

१०० कोण्या धर्मावर निष्ठा ठेवावी?

१- प्रथम संस्कार होईल त्यावर; किंवा

२- दहा पांच धर्मांचे संस्कार होऊनही हिंपुटी होऊन शेवटच्यावर! ४३९

१०१ कोणता धर्म आपला समजावा?

जो आपण स्वीकारला नसून आपल्याला प्राप्त झाला आहे असे वाटेल तो! ४४०

१०२ विनाकारण धर्माधिकाराकरिता लागलेले भांडण कसे मिटवावे? ४४१

व्यावहारिक अपकर्षाची कारणे दाखवून !

१०३ धर्मशास्त्राचा अर्थ समजणे चांगले की पाठ करणे चांगले?

१- शास्त्र नष्ट न होऊन शास्त्राच्या रक्षणाकरिता पाठ करणे उत्तम.

२- ज्ञान होण्याकरिता अर्थ समजणे उत्तम.

३- पुण्य उत्पन्न होण्याकरता दोन्ही उत्तम आहेत.

४- अर्थ न समजून पाठ करणारा मूर्ख असेल, पण अर्थही समजत नाही व पाठही करीत नाही तो मात्र

पशु होय यात संशय नाही. ४४३

१०४ सर्व धर्म समान आहेत

तर आपल्या धर्मांत कां रहावे?

सर्व धर्म समान आहेत तर मग आपल्याच धर्माला कां सोडावे! ४४४

१०५ एखाद्याचा धर्म सोपा असला तर तो आपल्याला सोपा पडेल की नाही?

नाही. आपला धर्मच असल्यास सोपा पडतो, कारण जन्मापासून ज्याची संवय लागली असते त्याला सोडून दुसरी संवय लावून घेणे योगियाशिवाय साधारण माणसाकडून होतच नाही. प्रत्यक्ष धन मिळत असून देखील दत्तक पुत्रांपैकी पूर्वीच्या आईबापापेक्षा दुसऱ्या आईबापावर कितीकांचा प्रेम जडतो बरे? – तर मग परोक्ष अशा धर्माकरता स्वतःची संवय सोडून दुसरी लावून घेणे, कितीतरी कठीण आहे.

शिवाय, असे करणाऱ्यांची इच्छा दोनही धर्मातून निराळे होऊन पशूप्रमाणे स्वैर वागण्याची आहे, हेच सिद्ध होते. ४४५

१०६ बरे, एका धर्मातच संप्रदायान्तर करावे किंवा नाही?

संप्रदाय-बंधन हे धर्मापेक्षा विशेष आहे; आणि विशेषाला विशेष नसतो. म्हणून सामान्यरूप धर्मांतून जसे सांप्रदायिक होता येते तसे संप्रदायातून संप्रदायान्तर करता येत नाही. ४४६

१०७ शरीराला कष्ट दिल्याने तप होते काय?

नाही. शास्त्रात जितके कष्ट सांगितले असतील तितके दिल्यानेच तप होते. अति कष्टाने तप होईल, तर खांद्यावर जूं घेणाऱ्या बैलांनाही ते प्राप्त होईल. ४४७

१०८ केवळ समाजाच्या सोईकरिता धर्म आहे असे म्हणण्यास काय हरकत आहे?

तसे म्हटल्याने मृत्यूनंतरची आपली स्थिती कळत नाही व ती कळण्याला आपल्याला या जन्मातील कर्तव्यापेक्षा अन्य आधार नाही; म्हणून ''धर्माकरता समाज आहे. समाजाकरता धर्म नव्हे.''४४८

१०९ कुटुंबात धर्माची योग्यता मोठी आहे की प्रेमाची योग्यता मोठी आहे? ४४९

(४५)

धर्माची प्रेमाची योग्यता मोठी झाली तर आईला सोडून बायकोला पोसणारे पुरुष व पतीला सोडून पुत्रावर प्रेम ठेवणाऱ्या बायकाच फार निघतील.

११० प्रेमावाचून धर्म कसा चालेल ?
धर्मावर प्रेम पाहिजेच व इतर गोष्टीवर प्रेम धर्माच्या द्वाराने पाहिजे. ४५०

१११ धर्मांत आज्ञा श्रेष्ठ आहे की प्रेम श्रेष्ठ आहे?
भगवंताचे ठिकाणी प्रेम श्रेष्ठ आहे. इतरत्र आज्ञा श्रेष्ठ आहे. ४५२

११२ सर्व लोकांचा व्यवहार हिंसेवर चालतो तर हिंसकांची निंदा कां करावी?

अरे! सर्व लोकांचे हिंसेशिवाय होत नाही म्हणून धर्मातही तिला घुसडावे हा कोठला न्याय? सर्व लोकांचे थुंकण्याशिवायही होत नाही म्हणून थुंकण्याचा होम करणे धर्मात प्रशंसनीय होईल काय? जे जे लोकव्यवहारात आहे ते ते धर्मात असले म्हणजे धर्माची श्रेष्ठता कशी होणार? लोकव्यवहाराला आळा बसणे हे धर्माचे गौण लक्षण सर्वसामान्य आहे. ४५३

(४६)

११३ धर्माचे मुख्य लक्षण कोणते ?
शास्त्रचोदना! (शास्त्राज्ञा) ४५४

११४ धर्मात पाय वाजवूं नये, बांगड्या वाजवूं नये, जेवताना तोंड वाजवूं नये, डोळा उचलून वर पाहूं नये इत्यादि फाजील मर्यादा वडिलांपुढे ठेवण्यास सांगितले आहे असे वाटते?

'वाटणे' हे काही प्रमाण नव्हे. ज्या विकारांनी ज्या गोष्टी होतात, त्या गोष्टी पूज्यांसमोर केल्या असता ते विकार उत्पन्न होण्याचा सभंव असतो; म्हणून तशी मर्यादा सांगितली आहे.

पाय आपटणे, बांगड्या वाजविणे व डोळा उचलणे ही तिन्ही कामे क्रोधाने होत असतात; आणि मटकमटक तोंड वाजविणे, हे उताविळपणाचे व दुसरीकडे लक्ष असल्याने होत असते.

मूर्खांना भीती व शहाण्यांना पूज्यदृष्टी ह्या दोनच गोष्टी विकारांना प्रतिबंधक आहेत; नुस्ता प्रेम विकाराला प्रतिबंधक नाही. कारण त्यावाचून जो प्रेम तो राग समजला जातो; म्हणून पूज्यांसमोर वैकारिक चिन्हे प्रगट केली

(४७)

असता शहाणपणाचा विकारप्रतिबंधक भाग मनातून नष्ट होतो.... ४५६

११५ धर्मशास्त्रात पढतमूर्ख कोण ?

समान स्वर्गीय उपाय चांगले उपलब्ध असता बुद्धिपुरःसर लोकांना क्षोभ करणारे विषम उपाय, धर्मात सांगितले म्हणूनच करतो तो ! ४५९ ११२

११६ धर्मशास्त्रात वेश्यांसारख्या पापी लोकांनाही धर्म कां सांगितला आहे?

धर्माधर्माचा असा एक नियम आहे की, जबरदस्तीने अधर्म केल्यास त्याला गती नाही; पण अधर्माच्या परिस्थितीत जन्माला आल्यास त्याला मात्र धर्मांत येण्यास मार्ग आहे, कारण तो कर्मपरतंत्र होऊन जन्मास येत असतो; परंतु तो धर्ममार्ग शास्त्रावर अवलंबून असतो.

जी प्रत्यक्ष कुलटा असते तिला धर्म नाही परंतु वेश्येच्या पोटी जन्माला आलेल्या मुलीला धर्म आहे. ऐहिक कर्माचीच निंदा सांगितली आहे; पूर्वजन्मीच्या कर्मांचा द्वेष सांगितला नाही. म्हणून -जन्मास आलेल्याला आपापला

(४८)

धर्म स्वतंत्र असला पाहिजे.

११७ काम उत्पन्न होणे हा भुकेप्रमाणे शरीराचा स्वभाव आहे मग व्यभिचाराविषयी इतका द्वेष लोक कां करतात?

शरीराचा स्वभाव भूकही आहे, पण अतिखादाडाचा लोक द्वेष करीत नाहीत काय? ज्याप्रमाणे आपल्याच घरचे अन्न खाणाराचा कोणी द्वेष करीत नाही, पण दुसऱ्याच्या दुरडीतून पोळ्या चोरून नेणाऱ्या कुत्र्याला पिटून घालवून देतात, त्याप्रमाणे स्वस्त्रीगमनाला कोणी दोष ठेवीत नाही, पण परदारागामी जे आहेत त्यांचा द्वेष करणे रास्तच आहे. ४६३

११८ वैकारिक शास्त्रज्ञान कशाला म्हणतात ?

हे निराळे कशाला विचारावयाला पाहिजे? सध्या या भारतवर्षात याच ज्ञानाचा सुळसुळाट आहे.- 'एका शास्त्रीय गोष्टीवर जोर देऊन दुसऱ्या शास्त्रीय गोष्टीकडे दुर्लक्ष करणे' हेच या ज्ञानाचे स्वरूप आहे.

जुन्या व नव्या धार्मिक लोकांची स्थिती आज विलक्षणच आहे. जुन्या लोकांची स्थिती तर अशी आहे

की, केवळ दुसऱ्या लोकांच्या हातचे खाल्ले तर तो पतित होतो! बाकी व्यभिचारी मनुष्याला कोणी जातीबाहेर टाकीत नाही.

खोटे बोलणे तर पापाच्या जमेतच धरले जात नाही. चोराला दंड झाल्यावर जातीबाहेर टाकलेले माझ्या आढळण्यात नाही. - ही जुन्या लोकांची स्थिती झाली.

नव्या सुशिक्षित लोकात व्यभिचार न करणे, एवढीच काय ती नीती, असा बहुधा समज आहे. खून करणाऱ्यापेक्षाही व्यभिचार करणाऱ्याला ते लोक वाईट समजतात.

बरे, आमच्यातील काही भगवद्भक्तांची स्थिती अशी आहे की, ते क्रोध न करणारालाच साधू म्हणतात; मग त्याची कामवृत्ती कितीही बळकट असो... हा जो समजुतीचा चिवडा, यालाच मी वैकारिक शास्त्रज्ञान म्हणतो. ४६४

११९ यातून सुटण्याला कोणता उपाय आपल्याला बरा वाटतो?

१- लोकांच्या समजुतीकडे लक्ष न देऊन

शास्त्राप्रमाणे वागणे; आणि

२- रोगी, म्हातारा, नपुंसक व ज्याच्या घरी एकाही दिवसाचे खावयाला नाही तो, हे चौघे वर्ज्य करून बाकी सर्वांनी लग्न करणे, हे दोनच उपाय मला श्रेष्ठ वाटतात. ४६५

१२० शुष्क धर्माग्रह कशास म्हणतात?

काही लोक व काही विधवा स्त्रिया जे शास्त्रनिषिद्ध वर्तन आहे ते सुखाने करून 'असे कां करिता?' म्हणून कोणी विचारल्यास 'कलीमध्ये तंतोतंत वर्तन होणे शक्य नाही असे स्पष्ट उत्तर देतात' आणि 'ज्वरादिकांचे वेळी स्नान करू नये. रोग असता कर्म करू नये.' असे शास्त्र सांगत असताही तेथे मात्र संपत्कालीन शास्त्रैकदेशाचा आग्रह धरितात त्याचे नांव शुष्क धर्माग्रह! हा व्यर्थ आहे. 'शास्त्रातील विधी व निषेध जो सर्व प्रमाण मानतो त्यालाच धर्म फळतो.' ४७०

१२१ भगवद्गीतेविषयी आज सर्वांचेच उत्तम मत झाले आहे, तेव्हा तेच एक जगातील धर्मपुस्तक होणे बरे असे मला वाटते!

होय. सर्वांचे धर्मपुस्तक होण्याला जननी भगवद्गीताच योग्य आहे. असे कोणीही म्हणेल व मीही तसेच म्हणतो. तथापि पाश्चिमात्यविद्याविभूषित टीकाकार (लो.टिळक) कर्मपर अर्थ लावून त्या साध्वीचा वाक्छल करीत आहेत. कर्म निष्काम करावे अशी काही वाक्ये घेऊन वाटेल ते कर्म निष्काम करावे असे ते म्हणत आहेत. 'शास्त्रीय कर्मच निष्काम करावे' असा वास्तविक गीतेचा अभिप्राय आहे.

परिणामाचा विचार करून त्याकडे लक्ष न देता विकाराच्या झपाट्यात वाटेल ते करून टाकावे असे ती म्हणत नाही. तसे मानले तर मुलांचे अद्वातद्वा खेळणे, वेड्यांचे दगड मारणे - ह्या सर्व गोष्टी निष्काम कर्तव्यातच येतील. म्हणून कोण्याच अर्वाचीन टीकाकारांचा अर्थ मला संमत नाही. एक उठतो तो सरकारी नोकरी आपले निष्काम कर्तव्य आहे म्हणून गीतेचे उदाहरण देतो. तर दुसरा फाजील जहालपण करणेही आपले निष्काम कर्तव्य आहे म्हणून गीतेचे उदाहरण देतो ! पण 'ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि' ह्या गीतेच्या वचनाकडे मात्र सर्वच दुर्लक्ष करितात. ४७२

१२२ शास्त्रीय कर्म तरी निष्काम कां करावे?

जीवाला काम स्वाभाविकच आहे. त्यामुळे तो काही तरी कर्म करणार हेही ठरलेलेच आहे. म्हणून स्वतःच्या उद्धाराचेच कर्म करणे त्याला श्रेयस्कर होय. त्यातही काम मिसळू दिला तर लोकांच्या प्रवृत्तिसारखेच शास्त्रालाही बनविणे होईल व मग शास्त्रे लोकांस अधिक ते काय सांगणार? म्हणून - 'निष्काम कर्तव्य सांगण्यातच त्यांचे शास्त्रत्व आहे'....४७३

१२३ पापभीरू चांगला की वाईट ?

विवेकामुळे पापाला भिणारा चांगला व आळसामुळे पापाला भिणारा वाईट! आळसामुळे पापाला भिणारे नपुंसक समजले जातात. ४७५

१२४ धर्म, प्रेम, विश्वास व वर्तन या चार गोष्टीत वागताना मनुष्याचा घोटाळा होतो, तेव्हा कसे करावे? ४७९

धर्म सर्वकाळ सखा समजून त्याप्रमाणे वागावे. प्रेमाचा व धर्माचा जेथे विरोध असेल तेथे धर्माप्रमाणेच वागावे, प्रेमाप्रमाणे वागू नये; आणि शास्त्रात ज्या प्रेमाची

प्रशंसा केली असेल तेथे प्रेमाप्रमाणेच वागावे.
'प्रेम पाहिजे त्यावर करावा पण विश्वास गुरु, वृद्ध व हितकर्ते यांवरच ठेवावा.'

प्रेमाने कोणाचेही कल्याण करावे, पण त्यावर विश्वास टाकून आपले नुकसान करून घेऊ नये. स्त्रिया विश्वासास पात्र नाहीत, असे सूज्ञांचे मत आहे, कारण त्यांची इच्छा नसली तरी त्यांच्या उतावीळपणाने पुरुषाचे नुकसान होते; तथापि वृद्धमाता पुष्कळ वेळी या नियमास अपवाद आहे, म्हणून तिच्याविषयी पूज्यता ढळू देऊ नये. ४७९

१२५ मनाने चांगले करीत असूनही कोणाच्या हातून पाप घडते?

१- अतिशय प्रेमामुळे आईशी जो विनोद करतो;

२- ठाऊक असूनही संकटात पडलेल्या चोराला दान देतो,

३- जो दुर्जनाला झोपेतून उठवितो,

४- परस्त्रीगामी पुरुषाला जो फुकट वाजीकरण

देतो.

५- दीनांना अतिशय दान देत असूनही जो मूर्ख मांगाप्रमाणे त्या महात्म्या पुरुषांचा अपमान करितो,

६- प्रत्यक्ष श्रुतिविरुद्ध जो अनुमान अवलंबन करितो,

७- विधींना जो निरोधबलाने शिथिल करितो; हे सात मनाने उत्तम वागत असूनही अवश्य दुर्गतीला जातात. ४८०

१२६ मते बदलणारा शहाणा की मूर्ख ?

१. धर्मामध्ये आपली मते बदलतो तो मूर्ख

२. व्यवहारामध्ये प्रसंगी मते बदलत नाही तो मूर्ख!

३. धार्मिक मते सर्वदा स्थिर आहेत, असे समजतो तो शहाणा; आणि

४. व्यवहारिक सिद्धान्त बहुधा चल आहेत असे समजतो तो शहाणा!

५. अंतःकरणात स्थिर व बाहेर जो चल असतो महाशहाणा होय. ४८१

१२७ धर्म कोणाच्या मुखाने ऐकावा ?

जो धर्म सांगावयाचा त्या धर्माचे संस्कार झालेले असून बुद्धिमान असेल त्याच्या ! ज्याला केवळ संस्कार झाले आहेत, त्याला दुसऱ्याचे समाधान करिता येत नाही, तरी तो धर्मनिष्ठ आहे, म्हणून नम्य आहे; आणि जो केवळ बुद्धिमानच आहे त्याच्या मनात धर्माविषयी आदर नसल्यामुळे तो नम्य नाही. म्हणून दोन्ही लक्षणांनी युक्त धर्मोपदेशक पाहिजे. ४८२

१२८ धर्माचा समन्वय व धर्म घोटाळा एकच काय?

नाही. स्व-तत्त्वाश्रयाने केलेला व ज्याच्या- त्याच्या आचरणाप्रमाणे ज्याला-त्याला सवड राहते आणि स्वशास्त्रात उणेपणा न राहून स्वशास्त्र बाह्य रीतीने भरून काढण्याची अपेक्षा लागत नाही याला 'धर्मसमन्वय' म्हणतात; व इतर सर्व धर्मघोटाळा होय. ४८३

१२९ धर्मगारुडी कोणास म्हणावे ?

जो एका धर्मातील शब्दाने दुसऱ्या धर्माचे मन मोहित करतो व दुसऱ्या धर्मातील शब्दाने तिसऱ्या धर्माचे मन मोहित करतो व आपली छाप बसवितो त्यास!

बुद्धधर्मातील शब्दांचा विपर्यास आर्यधर्मीयांना व आर्यधर्मातील शब्दांचा विपर्यास बौद्धधर्मीयांना करून सांगणारे लोक मी पुष्कळ पाहिले आहेत 'स यत् प्रमाणं कुरुते' यावरूनच मुसलमानांतील सय्यदशब्द गीतेत आहे, असे म्हणण्यासारखाच हा उपदेश आहे. ४८५

१३० धर्मात शंका घेऊ नये असे युधिष्ठिराने द्रौपदीला सांगितले आहे. पण शंका आल्यास कसे करावे?

गुरुदेवाजवळ शंकेची क्षमा मागावी. ४८८

१३१ अमुक श्रद्धेने धर्म पाळतो व अमुक विकाराने पाळतो, असे कसे समजावे?

हे समजणे फारच सोपे आहे. एखाद्या घरातील बाईला नेमून दिलेले काम ती न करता दुसरेच करील, तर ती स्वतंत्र विकारी समजावी; आणि नेमून दिलेले काम करील, तर मालकाच्या आज्ञेवर विश्वास आहे असे समजावे.

तसा ज्याला जो धर्म भगवान् वेद सांगतो त्याचेच अनुष्ठान करणाऱ्याला श्रद्धावान् समजावे; आणि त्याहून

कमी किंवा जास्त प्रतीच्या पाळणाऱ्याला विकारी समजावे.

... विहिरीत पाणी टाकून घेण्याचे सोवळे, कित्येकांचे ज्वरातही केलेले स्नान, शूद्राने ब्राह्मणधर्म स्वीकारणे व ब्राह्मणाने म्लेंच्छ धर्म स्वीकारणे ही सर्व विकाराचीच उदाहरणे आहेत. ४९३

१३२ तर मग वैदिकेतर धर्म ऋषीनी कां स्थापन केले?

वेदमार्गापासून जे जबरदस्तीने च्युत झाले आहेत, त्यांना पाप भोगल्यानंतर वेदमार्गात येण्याकरिता ! पण भागवतधर्म मात्र वैदिकेतरांत येत नाही, कारण नामस्मरणादिकांना वेदही पुष्टि देतो म्हणून ! ४९४

१३३ फंदी कोणास म्हणावे ?

धर्माची पायमल्ली करुन लोकलालची असतो त्यास!

१३४ निमकहराम बरा की धर्महराम बरा ?

दुसऱ्यापेक्षा पहिला बरा! ५०१

१३५ सर्वच समाज धर्माविरुद्ध झाला असेल तर कसे करावे?

एकट्याने मृत्यूला तोंड देऊन असावे आणि अधार्मिक लोकांच्या वंचनभस्मातळी धर्माग्नी प्रज्वलित ठेवावा. ४०२

१३६ गुरु,शास्त्र प्रत्येक धर्मात निरनिराळे आहेत? त्यांच्याशी काही कर्तव्य नाही; त्यांचा द्वेष न केला म्हणजे झाले. ५०४

१३७ खुनाचा अपराध करणारा व फांशी देणारा दोघेही हिंसकच असतात, तेव्हा अपराधी कोण?

गर्ह्य कर्माला जो आपल्याकडून प्रवृत्त होतो तो निषिद्ध कामाला आपल्याकडून प्रवृत्त होणे हेच अपराधाचे लक्षण आहे. अपराध्याला शासन करावे लागते त्यात शासन करणारा अपराधी होत नाही. ५०५

१३८ अती कष्टानेही बरोबर केलेल्या धर्माचे फळ कधी मिळत नाही?

मनात दंभ असतो तेव्हा! ५०६

.....